

BYUDJET TASHKILOTLARIDA MOLİYAVIY NAZORAT VA AUDIT MEXANIZMLARI

Guliston Davlat Universiteti

Raqamli Iqtisodiyot va innovatsiyalar fakulteti

Moliya va Moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi talabasi

Patalov Jahongir Jumabayevich

Email: patalovmuhammad@gmail.com

ORCID: 0009-0003-1028-4668

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola O'zbekiston byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va audit tizimlarini takomillashtirish yo'nalishlariga bag'ishlangan. Tadqiqotda zamonaviy nazorat mexanizmlari, ularning samaradorligi va xalqaro tajribalarning mahalliy sharoitda qo'llanilishi chuqur tahlil qilingan. Asosiy e'tibor moliyaviy shaffoflik, elektron nazorat tizimlari va fuqarolik nazoratini kuchaytirishga qaratilgan. Maqolada statistik, qiyosiy va normativ-huquqiy tahlil usullari qo'llangan. Tadqiqot natijalari byudjet boshqaruvining samaradorligini oshirish uchun amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: audit standartlari, byudjet boshqaruvi, davlat moliyasi, elektron nazorat, fuqarolik nazorati, ichki audit, moliyaviy shaffoflik, moliyaviy nazorat, riskga asoslangan audit, xalqaro tajriba.

Annotation. This scientific article focuses on improving financial control and audit systems in budget organizations of Uzbekistan. The study provides an in-depth analysis of modern control mechanisms, their effectiveness, and the application of international practices in local contexts. Special attention is given to financial transparency, electronic control systems, and strengthening civic oversight. The research employs statistical, comparative, and regulatory analysis methods. The findings include practical recommendations for enhancing budget management efficiency.

Keywords: audit standards, budget management, public finance, electronic control, civic oversight, internal audit, financial transparency, financial control, risk-based audit, international experience.

Аннотация. Данная научная статья посвящена совершенствованию систем финансового контроля и аудита в бюджетных организациях Узбекистана. В исследовании проведен глубокий анализ современных механизмов контроля, их эффективности и применения международного опыта в местных условиях. Основное внимание уделено финансовой прозрачности, системам электронного контроля и усилению гражданского надзора. В статье использованы методы статистического, сравнительного и нормативно-правового анализа. Результаты исследования содержат практические рекомендации по повышению эффективности бюджетного управления.

Ключевые слова: аудиторские стандарты, бюджетное управление, государственные финансы, электронный контроль, гражданский контроль, внутренний аудит, финансовая прозрачность, финансовый контроль, риск-ориентированный аудит, международный опыт.

Kirish

Moliyaviy nazorat va audit byudjet tashkilotlarida mablagʻlarning samarali va qonuniy sarflanishini taʼminlash, korrupsiya risklarini minimallashtirish va davlat moliyasining shaffofligini oshirish uchun asosiy vositalardan hisoblanadi. Oʻzbekistonda soʻnggi yillarda moliyaviy nazorat tizimini isloh qilish boʻyicha bir qator choralar koʻrilgan boʻlsa-da, hali ham quyidagi muhim muammolar mavjud:

1. Nazoratning parchalanganligi: Moliya vazirligi, Davlat nazorat inspeksiyasi va Sudya-kamarlash palatasi kabi tashkilotlarning faoliyati koʻpincha ustma-ust tushadi, bu esa resurslarning qayta sarflanishiga olib keladi.
2. Texnologik qoloqlik: Hisobotlarning qoʻlda tuzilishi, elektron nazorat tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi xatolarni koʻpaytiradi.

3. Xalqaro standartlarga moslik: ISO va ISSAI kabi xalqaro audit me'yorlariga to'liq amal qilinmaydi, bu esa hisobotlarning ishonchliligini pasaytiradi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — O'zbekiston byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va audit mexanizmlarining samaradorligini tahlil qilish, xalqaro tajribalarni o'rganib, ularni mahalliy sharoitga moslashtirish yo'li bilan amaliy yechimlar taklif qilishdir. Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llangan:

- Statistik tahlil (2019–2023 yillardagi audit hisobotlari asosida qonunbuzarliklar dinamikasini o'rganish);
- Qiyosiy tahlil (Shvetsiya, Singapur va Janubiy Koreya nazorat tizimlarini O'zbekiston modeli bilan solishtirish);
- Normativ-huquqiy tahlil (milliy qonunchilikni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlarini o'rganish).

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nazorat tizimini yanada takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

- ☐ Yagona elektron platforma joriy etish orqali resurslarni optimallashtirish;
- ☐ Riskga asoslangan audit usullarini qo'llab, korrupsiya xavfi yuqori sohalarga e'tiborni kuchaytirish;
- ☐ Fuqarolik nazoratini kengaytirish orqali moliyaviy shaffoflikni oshirish.

Maqolada keltirilgan takliflar 2024–2026 yillarda amalga oshirilishi rejalashtirilgan bo'lib, ularning samaradorligi 3 ta vazirlikda o'tkaziladigan pilot loyihalar orqali baholanadi.

Asosiy qism

O'zbekistonda byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va audit tizimi bir qator davlat organlari, jumladan Moliya vazirligi, Davlat nazorat inspeksiyasi va Sudya-kamarlash palatasi faoliyati orqali amalga oshirilmoqda. Biroq, so'nggi yillardagi

statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, byudjet mablag'larining atigi 62%i to'liq audit qilinmoqda, qolgan qismi esa resurslar yetishmovchiligi yoki tashkilotchilik kamchiliklari tufayli nazoratsiz qolmoqda. Shu bilan birga, tekshirilgan loyihalarning 23%ida qonunbuzarliklar aniqlandi, bu esa mavjud nazorat mexanizmlarining samaradorligini oshirish zarurligini ko'rsatadi.

1-jadval. Audit qoplanish darajasi va qonunbuzarliklar dinamikasi (2019-2023)¹

Yil	Audit qoplanishi (%)	Qonunbuzarliklar (%)
2019	48	34
2020	53	29
2021	58	25
2022	60	21
2023	62	17

Mavjud tizimdagi asosiy muammolar qatoriga auditning tanlab o'tkazilishi, nazorat organlarining ko'p bosqichliligi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning cheklanganligi kiradi(2-jadval). Masalan, ko'pgina hollarda hisob-kitoblar qo'lda amalga oshirilishi xatolar ko'payishiga olib kelmoqda, bu esa moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini pasaytiradi. Bundan tashqari, turli nazorat organlarining vazifalari bir-biriga o'xshash bo'lib, bu esa resurslarning takrorlanib sarflanishiga va samaradorlikning pasayishiga sabab bo'lmoqda.

1. ¹ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, "Byudjet hisobotlari 2019-2023" (Toshkent, 2023), 45-bet.

2-jadval. Byudjet nazoratidagi yetishmovchiliklar (2020-2023)

Muammo	Asosiy sabablari	Oqibatlari
Auditning tanlab o'tkazilishi	Resurslar yetishmasligi, kadrlar etishmovchiligi	Noaniq hisobotlar, nazoratning sustligi
Ko'p bosqichli nazorat	Vazifalarning ustma-ust tushishi	Ishning qayta-qayta bajarilishi

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy nazorat tizimlari ancha ilg'or usullarga asoslanadi(3-jadval). Shvetsiyada barcha byudjet operatsiyalari real vaqt rejimida kuzatiladi, Singapur esa riskga asoslangan audit tizimini qo'llab, korrupsiya ehtimoli yuqori bo'lgan sohalarga alohida e'tibor qaratadi. Janubiy Koreyaning "smart-nazorat" tizimi sun'iy intellektdan foydalangan holda moliyaviy xatolarni avtomatik aniqlaydi. Ushbu amaliyotlar O'zbekiston uchun qimmatli tajriba bo'lib, ularni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali nazorat tizimini yanada takomillashtirish mumkin.

3-jadval. Xalqaro audit modellari taqqoslamasi

Mamlakat	Asosiy ustunliklari
Shvetsiya	Real vaqt rejimida monitoring, shaffoflik yuqori
Singapur	Riskga asoslangan audit, korrupsiyaga qarshi choralar
Janubiy Koreya	Sun'iy intellektli "smart-nazorat" tizimi
O'zbekiston	Elektron byudjet platformasi, ISO standartlariga o'tish

So'nggi yillarda O'zbekistonda moliyaviy nazoratni yaxshilash bo'yicha bir qator islohotlar amalga oshirildi. 2022-yilda joriy etilgan "Elektron byudjet" platformasi byudjet mablag'larining shaffof va onlayn rejimida kuzatilishini ta'minladi. Shuningdek, ichki audit standartlari Xalqaro Audit Standartlari (ISO 19011) bilan uyg'unlashtirildi, bu esa hisobotlarning xalqaro talablarga mosligini oshirdi. Fuqarolar

nazorati mexanizmlarining joriy etilishi esa ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalarda jamoatchilik nazoratini kuchaytirdi.

Agar O'zbekiston byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va auditni yanada takomillashtirishni istasa, quyidagi choralarni ko'rish muhim bo'ladi:

1. Audit qoplanish darajasini oshirish – resurslarning yetarli taqsimlanishi va kadrlar malakasini oshirish orqali byudjetning barcha bo'limlari nazorat qilinishi kerak.
2. Nazorat organlarining ishini optimallashtirish – vazifalarning aniq taqsimlanishi va ko'p bosqichliliklarning oldini olish orqali samaradorlikni oshirish mumkin.
3. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish – moliyaviy hisobotlarni avtomatlashtirish, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlilidan foydalanish xatolarni kamaytirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda moliyaviy nazorat va audit tizimini takomillashtirish uchun mavjud kamchiliklarni bartaraf etish, xalqaro tajribalardan foydalanish va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash zarur. Buning uchun qonuniy bazani mustahkamlash, kadrlar malakasini oshirish va fuqarolik jamiyatini nazorat jarayonlariga jalb qilish keng ko'lamli yechimlar bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi

Byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va audit sohasidagi ilmiy tadqiqotlar milliy va xalqaro miqyosda keng yoritilgan bo'lib, ularni quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha tizimlashtirish mumkin. Birinchidan, O'zbekiston Respublikasining "Byudjet tizimi to'g'risida"gi Qonuni (2020) va Moliya vazirligining "Byudjet hisobining yagona tizimi to'g'risida"gi qarori (2021) milliy qonunchilik bazasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan. Xususan, ushbu

hujjatlar elektron nazorat mexanizmlarini joriy etish va ichki audit standartlarini takomillashtirish uchun huquqiy asos yaratgan.

Ikkinchidan, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va tadqiqotlari muhim qiyosiy materiallar sifatida qaraladi. Xususan, Xalqaro valyuta jamg'armasining (IMF) 2022-yilda chop etilgan "Public Financial Management Reform Strategy" asarida O'zbekiston byudjet tizimi uchun asosiy tavsiyalar, jumladan riskga asoslangan audit usullari chuqur tahlil qilingan. OECDning "Government at a Glance" (2023) nashri esa rivojlangan mamlakatlarning ichki nazorat tizimlaridagi eng yaxshi amaliyotlarni tizimli tarzda taqdim etgan. Bu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va fuqarolik jamiyatini faol jalb qilish samaradorlikni sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Uchinchidan, mahalliy ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Karimov T.ning "Zamonaviy sharoitda davlat moliyaviy nazorati" (2021) monografiyasi va Abdullayeva L.ning "Davlat auditining nazariy asoslari" (2022) dissertatsiyasi kabi ishlar nazariy va amaliy jihatlarni uyg'unlashtirishga intilgan. Biroq, Qodirov Z. (2022) kabi tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, elektron nazorat tizimlariga o'tish jarayonida kadrlar tayyorlash masalasi hali ham to'liq hal etilmagan. Xalqaro mutaxassislar, xususan Johnson P. (2023) esa O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining nazorat jarayonlariga jalb etilish darajasini yetarli emas deb baholaydi.

Natijada, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, byudjet nazorati va audit sohasida jiddiy ilmiy ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ularning amaliyotga tatbiq etilishi uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab qilinadi. Ayniqsa, quyidagi yo'nalishlarda chuqurroq tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. Xalqaro audit standartlari (ISSAI) va milliy qonunchilik talablari o'rtasidagi farqlarni bartaraf etish usullari
2. Yusupov M. (2021) tomonidan taklif etilgan "Uch bosqichli nazorat modeli"ni amaliy jihatdan sinovdan o'tkazish

3. Sudya-kamarlash palatasining "Byudjet auditining amaliyoti" (2023) qo'llanmasida keltirilgan tavsiyalarni turli byudjet tashkilotlarida qo'llash samaradorligini baholash

Shunday qilib, adabiy sharh tahlili shuni ko'rsatadiki, byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va auditni takomillashtirish yo'lida nafaqat qonunchilik bazasini, balki ilmiy-metodik ta'minotni ham doimiy ravishda yangilab borish zarur. Buning uchun xalqaro tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish, kadrlar malakasini oshirish va fuqarolik jamiyatini nazorat jarayonlariga faolroq jalb etish keng ko'lamli yondashuvlarni talab qiladi.

Yechim va Takliflar

Byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va audit tizimini takomillashtirish uchun bir qator o'zaro bog'liq chora-tadbirlar taklif etilmoqda. Birinchi navbatda, yagona elektron nazorat platformasini joriy etish orqali turli nazorat organlarining ma'lumotlarini integrallashtirish zarur. Bu platforma moliyaviy operatsiyalarni real vaqt rejimida kuzatish, shuningdek, sun'iy intellekt asosida xatolarni avtomatik aniqlash imkoniyatini beradi. Masalan, Shvetsiya tajribasiga ko'ra, bunday yechim hisobotlar vaqtini 40% qisqartirishi va xarajatlarning noto'g'ri sarflanishini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Platformaning bosqichma-bosqich joriy etilishi rejalashtirilgan bo'lib, 2024-yilda 3 ta vazirlikda sinov ishlari olib boriladi, 2025-yilga kelib esa tizim to'liq ishga tushiriladi.

Ikkinchi muhim yo'nalish sifatida riskga asoslangan audit metodologiyasini qo'llash tavsiya etiladi. Bu yondashuv, xususan, davlat xaridlari va infratuzilma loyihalari kabi korrupsiya xavfi yuqori bo'lgan sohalarga e'tiborni qaratishga imkon beradi. Xalqaro Audit Standartlari (ISSAI 3000)ga mos ravishda ishlab chiqilgan ushbu metodologiya Singapurda qo'llanilishi natijasida qonunbuzarliklar 40% ga kamayganligi sababli, uni mahalliy sharoitga moslashtirish ayniqsa samarali bo'lishi

kutilmoqda. Buning uchun har bir tashkilot uchun individual risk xaritalari tuziladi, tekshiruv chastotasi esa mavjud xavf darajasiga qarab belgilanadi.

Uchinchi chora-tadbir sifatida nazoratchilarning malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Buning uchun CIA (Certified Internal Auditor) va ACCA kabi xalqaro sertifikatlash dasturlarini joriy etish, shuningdek, har yili 2000 ga yaqin mutaxassisni qayta tayyorlash rejalashtirilgan. Xalqaro moliyaviy institutlar, jumladan IMF va MAS bilan hamkorlikda amalga oshiriladigan ushbu tashabbus kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishga xizmat qiladi.

Fuqarolik jamiyatini nazorat jarayonlariga faol jalb etish yana bir muhim yo'nalish hisoblanadi. Buning uchun "Ochiq byudjet" platformasini yanada rivojlantirish, unda byudjet mablag'larining sarflanishi haqidagi ma'lumotlarni interaktiv formatda taqdim etish, shuningdek, fuqarolarning murojaatlari asosida tezkor tekshiruvlar o'tkazish mexanizmini ishlab chiqish tavsiya etiladi. Janubiy Koreyaning "Smart-Nazorat" tizimi shunga o'xshash yondashuv orqali fuqarolarning ishonchini 50% ga oshirganligi sababli, bu tajribadan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Nihoyat, qonunchilik bazasini takomillashtirish ham muhim ahamiyatga ega. "Davlat moliyaviy nazorati to'g'risida"gi yangi qonun loyihasini ishlab chiqish orqali nazorat organlarining vakolatlari va javobgarligini aniq belgilash, xalqaro audit standartlarini majburiy qilish, shuningdek, fuqarolik nazorati uchun huquqiy asos yaratish mumkin. Bunga asosan, taklif etilayotgan islohotlarning samaradorligini oshirish uchun ularni 2024–2026 yillarda bosqichma-bosqich amalga oshirish, natijalarni esa har chorakda monitoring qilish rejalashtirilgan.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirilgan chora-tadbirlar paketini amalga oshirish orqali nafaqat byudjet mablag'larining samarali va qonuniy sarflanishini ta'minlash, balki O'zbekistonning xalqaro moliyaviy reytingini oshirish ham mumkin.

bo'ladi. Buning uchun izchillik, resurslarning samarali taqsimlanishi va xalqaro hamkorlikni kengaytirish asosiy omillar hisoblanadi.

Xulosa va Yakuniy baho

Byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va audit tizimlarini takomillashtirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, mavjud tizim islohotlar natijasida sezilarli yaxshilanishlarga erishgan bo'lsa-da, hali ham bir qator muhim kamchiliklar mavjud. Asosan, nazorat mexanizmlarining parchalanganligi, zamonaviy texnologiyalardan to'liq foydalanilmaganligi va kadrlar tayyorlash tizimidagi nuqsonlar samaradorlikni cheklab qo'yadi. Biroq, xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali bu muammolarni bartaraf etish mumkinligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, taklif etilgan yechimlar paketini amalga oshirish byudjet tizimining umumiy samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Xususan, yagona elektron platformani joriy etish va riskga asoslangan audit metodologiyasini qo'llash orqali nazorat jarayonlarining sifat va tezligini oshirish, shuningdek, moliyaviy xatolarni oldini olish imkoniyati yaratiladi. Fuqarolik nazoratini kuchaytirish va qonunchilik bazasini takomillashtirish esa tizimning shaffofligini oshirishga xizmat qiladi.

Yakuniy baho sifatida aytish mumkinki, byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va auditni takomillashtirish nafaqat davlat moliyasini barqarorlashtirish, balki umumiy iqtisodiy rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadigan muhim omil hisoblanadi. Amalga oshirilayotgan islohotlarning samarali bo'lishi uchun ularni izchil va tizimli ravishda amalga oshirish, shuningdek natijalarni doimiy ravishda monitoring qilish zarur. Kelajakda ushbu sohada chuqurroq tadqiqotlar o'tkazish, ayniqsa sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash va xalqaro hamkorlikni kengaytirish yo'nalishlarida izlanishlar olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Natijada, taklif etilgan yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish orqali nafaqat byudjet mablag'larining samarali va qonuniy sarflanishini ta'minlash, balki O'zbekistonning xalqaro moliyaviy reytingini oshirish ham mumkin bo'ladi. Bu esa o'z navbatida mamlakatimizning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash va fuqarolarning davlat moliyasiga ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

Qonuniy hujjatlar va rasmiy manbalar

1. Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan. (2021). Budget system of the Republic of Uzbekistan: Annual report 2021. <https://www.mf.uz>
2. State Tax Committee of Uzbekistan. (2023). Guidelines on electronic budget control mechanisms. Official Gazette No. 45.
3. Republic of Uzbekistan. (2020). *Law on the Budget System (No. ZRU-637)*. <https://lex.uz>

Xalqaro tashkilotlar hisobotlari

4. International Monetary Fund. (2022). Public financial management reform strategy for Uzbekistan. IMF Working Paper WP/22/189. <https://www.imf.org>
5. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). Government at a glance: Western Balkans and Eastern Partnership countries. OECD Publishing.

Ilmiy maqolalar va kitoblar

6. Abdullayeva, L. (2022). Theoretical foundations of state audit. Tashkent: Finance Publishing.
7. Karimov, T. (2021). Public financial control in modern conditions. Tashkent: Uzbekistan Economic Review.

8. Johnson, P. (2023). Citizen engagement in budget oversight: Comparative analysis. *Journal of Public Finance*, *15*(2), 45–67.

Конференсиya materiallari va dissertatsiyalar

9. Qodirov, Z. (2022). Digital transformation in public financial control: Challenges and solutions [Conference paper]. International Conference on Public Finance, Berlin, Germany.

10. Yusupov, M. (2021). Three-stage control model for budget organizations [Unpublished doctoral dissertation]. Tashkent State Economic University.

Elektron resurslar va qoʻllanmalar

11. State Accountability Office of Uzbekistan. (2023). Practical manual on budget auditing. <https://audit.uz/manuals>

12. Supreme Audit Institution of Sweden. (2022). Real-time budget monitoring: Best practices. <https://www.riksrevisionen.se/en>